

ЗЛАТЕН РИТОН 2020

Дишат ли достатъчно добре
МОЯТ ЦИГАНСКИ ПЪТ
и с Вилма Карталска
по етническите теми

Ангроника Мартонова ■

▶ Тя е витална. Заразително при това. Органична – ловко и с лекота обръща обертоните на драматичното в комично. Може да пее, при това и нелеките афро-американски госпъл-и – много ѝ отиват на натюрела. А и да танцува, така, сякаш наистина таборът е слязъл от небето. Естествената, романтично-закачлива самоирония към собствената ѝ етническа принадлежност успява фино да пресъздава на екрана. Но и на сцената. Заиграва се с шаблона, но само донякъде, колкото да ви щипне по вездесъщите стереотипи. И да счупи клишето неусетно. Ще я чуете да казва под прожекторите: „Баба ми е пристигнала на индийски слон на два крака. Братовчедите са ми жонгльори с... чуждите портфейли“. Всъщност тази реплика е от спектакъла „Цигански колела“ (2016, режисьор Калин Ангелов, драматург Здравка Каменова). Но и сполучливо е вплетена във филма на Вилма Карталска „Моят цигански път“, показан на Златен ритон 2020.

Филм-портрет, и дори малко повече от тази дефиниция, за Наталия Цекова – първата дипломирана актриса от ромски произход, завършила НАТФИЗ в класа на професор Здравко Митков. Предполагам, че има доста фактори, които са вдъхновили Карталска за прескачането отвъд привидната „портретна рамка“ – и със сигурност не е само персоналията. „Аз съм човек, който, когато се вълнува от дадена тема, я обмисля отвсякъде, наблюдавам, чета, питам – казва режисьорката.

– Много съм разсъждавала и по „ромския проблем“. Факт е, че опознах етноса им основно през приятелството си с Наталия и семейството ѝ, с Вальо и Марти, които също участват във филма. Това са хубави хора, успешни, реализирани, имат много приятели – българи. Реално те сме ние – няма разлика. Покрай тях си задавах въпроса защо с тях може, а с други не. Опитвах отговорите, до които достигнах, да предам чрез филма. Затова и той леко надхвърля чистия портрет. Семейството оставя огромен отпечатък върху теб – хубаво семейство и среда, хубави хора, „болно“ семейство и среда – „болести“, с които се бориш цял живот. Това важи за всички нас“.

Тук искам да направя едно отклонение, защото го намирам съществено за настоящата публикация. Имах възможност точно докато завършвах този текст, да гледам Наталия Цекова в „Назови ме с моето име“ – премиерен документален спектакъл на Благой Бойчев, който е и драматург в екип със Здравка Каменова. Темата е значима и необговорена в театралното ни пространство: възродителният процес и насилствената смяна на имената на българските граждани от турски и цигански етнос. А що се отнася до Наталия Цекова – ами тя може прекрасно да играе и персонаж от друг, оболен от властта етнос. При това сякаш го прави с много повече разбиране, защото ѝ е близка травматичността на преживяното.

Всъщност процесът на преименуване някак не-

достатъчно присъства и в най-новото българско кино. В игралното на прима виста се сещам за „Откраднати очи“ (2005, реж. Радослав Спасов) и „Радиограмофон“ (2017, Рузие Хасанова). И, разбира се, сериалът „Гори, гори огънче“ (1994, реж. Румяна Петкова). Като примери в документалното ни кино, без претенция за изчерпателност, картината е някак по-наситена, но може би до един момент. Заглавията: „За едното име“ (1990) и „Живот в Рибново“ (2001) – и на двата режисьор е Мария Траянова, „Възможни разстояния“ (1991, реж. Иглика Трифонова), „Излишните“ (1999, реж. Адела Пеева), „Технология на злото“ (2001, реж. Татяна Ваксберг), „Кърджали: лица от пейзажа“ (2001, реж. Антоний Дончев), „Пътят“ (2003, реж. Станислава Калчева).

Дали само на мен ми прави впечатление, че повечето автори са жени? Не, не ме разбирате погрешно – не противопоставям режисьори мъже/жени, нито правя никакви коректно политизирани феминистки проекции. Филмът е или добър, или лош. Точка. По скоро подчертавам активността и опитът на българското посттоталитарно кино да се влее в новото течение на *women`s cinema* в контекстите на европейската филмова култура. Мисля, че жените режисьори внасят допълнително богатство в портрета и идентичността на съвременната ни кинематография. И със сигурност това се дължи не само на таланта им. В тяхното кино параметрите на светоусещане са различни, както и интерпретацията на света, в който живеем. А последните десет години са белязани и от много женски дебюти в различните видове кино.

А сега нека да видим и ярките женски присъствия в документалистиката ни, занимаваща се с ромската проблематика: Елдора Трайкова – „Неоновите приказки“ (1992), „За хората и мечките“ (1996), „Живот в гето“ (1999), „Кеймбридж“ (2015); Анна Петкова – „Мъжете от площад „Македония“ (2005); София Тзавелла – „Хотел „Рай“ (2010); Боряна Пунчева – „Дългият път към дома“ (2013); Нина Пехливанова и Петя Накова – „Ром Кихот“ (2013, с чудесното участие на Валери Леков – ромски поет и режисьор) и др. Задължително ще отбележа и Людмила Живкова-Балашикова с „Весел е циганският живот“ (2017). Също много важен и силен филм

по тотално различна тема, която за първи път се появява на екран: спасяването на българските роми от Холокоста. Великолепна творба, която сякаш остана незабелязана, при това несправедливо! И нещо много важно – Людмила Живкова-Балашикова е млад автор, дипломиран в специалност кинорежисура в ЮЗУ при професор Румяна Петкова и също е представител на ромската етническа общност.

И така, към тази качествена компания се присъединява и Вилма Карталска, която освен че е също професионална актриса, е и режисьор. „Моят цигански път“ е нейният дипломен филм към НБУ, продуциран от иранския ѝ колега Джавад Данешвар. Преди портрета на Наталия Цекова, Карталска има успешен късометражен игрален филм, показан на 67-то издание на МФФ в Кан: „Яне of Love“ (2013, в съавторство с Радко Савов). Новелата изследва по един хиплив и трагикомичен начин културните предразсъдъци между Изтока и Запада чрез шеметната и криворазбрана любов между българка и финландец. Вилма Карталска сподели, че работи върху нов документален проект, свързан с приемането и разбирането на хора в неравностойно положение. Както се вижда – стереотипите и тяхната гравитация, която може да се преодолее в съвременното ни общество, засега са водещи теми в киноинтересите на Вилма Карталска.

Какво впечатлява в „Моят цигански път“, освен пламенната и талантлива Наталия? Почтеното работене в класическа структура и следване на позитивния пример. Подобно на „Кеймбридж“ на Елдора Трайкова, тук виждаме силата на образованието и семейната среда като основни фактори, които преобръщат негативната и ужасна представа за циганите като паразити на обществото. Както казва и Наталия във филма: „Не знам какво щеше да е, ако бях родена в гето или в друго семейство, което не осъзнава необходимостта да се развивам. Тези селяни, тези цигани (*родителите ѝ – бел. авт.*) имаха очи да ме видят“. Шарен е циганският път на ромската актриса и Вилма Карталска го показва с удоволствие, като преплита моменти от спектакъла на Калин Ангелов и Здрава Каменова с интимния разказ за ежедневието на Наталия. Така влизаме и в най-близкия кръг: колегите

– състуденти от НАТФИЗ, семейството, приятелите, зад кулисите на работния процес, социалната ангажираност на Наталия като идол за ромските деца.

Обнадеждаващ, пълен с лекота е „Моят цигански път“. Можеше дори да е още по-артистичен, ако трябва да съм критична. На места е малко по-репортажен, а определено поема още по-голямо приближаване и... прегръщане на обекта. Искате ли се като зрител още навътре, в душевните пластове да потънеш. Тоест има едно леко разминаване в оркестрацията – между високия емоционален градус, който носи Наталия Цекова, и филмовия конструкт. Сякаш режисьорката се мъчи да създава по-обективна дистанция, ама същевременно много не ѝ се иска. И стиска ревниво това горещ ромски въглен, и пада една вътрешна борба между форма, съдържание и обект. Точно това създава странното усещане за неестествено отстранение, което хич не му отива. Но не е и фатално. Все пак Вилма Карталска е в началото на режисьорската си кариера. Тук няма да лъжа – именно тази дистанция е заличена при моя абсолютен фаворит на Златен

Ритон 2020: „Пасажери“ на Здравко Драгнев и Цветан Драгнев. Инструментариумът е изпианата поетика на образа и мощното арт звучене. Няма как да подмина тази творба и защото един от персонажите е ром. Този, който отваря филма. Мечтателят, флиртаджията, звездоброецът, който бърка коктейли и разнася напитки с чар на ръждясалото речно корабче. Изключително силен разказ, изкарващ от безнадеждността и нищетата копнежа по живота, поетичността и човеколюбието. С прелюбопитни маргинални, но същевременно светли персонажи.

Позитивни послания – обаче към кого са насочени те, към нас, българите, или към циганския етнос? И достигат ли в крайна сметка до адресата си предвид трудното разпространение на документалното ни кино? „Това беше и моята идея, да направим светъл, положителен филм – споделя Вилма Карталска. – За мен е еднакво важно да бъде видян и от българи, и от цигани. За нас, за да сменим плочата „опоскаха държавата“ и да видим хубавите примери, борбата им за място под слънцето и какво им струва

тя. Обръщането на гледната точка. А пък на ромите да вдъхне вяра в собствените им сили, когато видят един успешен човек, излязъл от техните среди. И това да ги стимулира да останат в училище, да намерят професия (може би различна от музикант), в която да се развиват и да търсят сами интеграцията. Защото, както се казва: насила можеш да вземеш, не можеш да дадеш. Те трябва да го пожелаят сами“.

Определено мисля, че българското документално кино и неговата рецепция могат да разкрият пълноценно етнокултурните различия и в частност светът на ромския етнос. Лошото, погледнато от другата страна на монетата, е, че по едно време затънахме в твърде много филми на тази тема. И стана обратен ефект от пренасяване до втръсване. С появата дори на „Кеймбридж“ се чуваха реплики из кулоарите на Ритона преди няколко години: „е, аман от тия цигани в документалистиката“, „с тия фондове за ромското интегриране се направиха много пари – а резултат никакъв, освен поредица от еднакви филми“. Има доза истина в стигмата, но надали трябва да се отправя точ-

но към Елдора Трайкова и нейния пореден забележителен филм. Ето и мнението на Вилма Карталска: „Наистина има донякъде изчерпване и преекспониране на темата с бедните или недобронамерените представители на етноса. Това е нещо, което срещаме почти всяка седмица в новините. И тук идва въпросът – а какво правим оттук насетне? Тогава идва времето на добрия пример. С него казваме: ситуацията е ясна, проблемът е набелязан – ето ви възможни решения. По отношение на филмите за различните общности за мен винаги е интересно да се запозная с нова култура, дори съжителстваща с нас, защото често се оказва, че не познаваме съседа си. Но ми се струва, че сме ги поизгърбили като тема, защото там няма достатъчно „драма“. А у нас битува схващането, че документалните филми трябва да са тъжни, защото са „дълбоки“.

Етническите общности (не само роми, но и турци, евреи, арменци, каракачани, че и от азиатците – натурализирани вьетнамци, китайци и пр.) не са много артикулирани и на игралния екран. Ако се появи такъв персонаж или сюжет,

„Румбата, аз и Роналдо“

режисьор Станислав Тодоров – Роги

то той често остава затворен в клетката на екзотичната шаблонна маргиналност. Все още нямаме в най-новото ни игрално пълнометражно кино плътен филм като „Епизод от живота на събирача на желязо“ (2013), реж. Данис Танович. (Да не забравяме преди него и мощта на филмите на Емир Кустурица, а и Александър Петрович с неговия „Срещал съм и щастливи цигани“).

Ние обаче си оставаме само с „Черната лястовица“ и „Лейди Зи“ на Георги Дюлгеров, съответно от 1996 и 2005. И дотук. Една от новелите в „Маймуни през зимата“ (2006) на Милена Андонова е посветена на ромите и тук ярко се откроява присъствието на поп-фолк певицата Бонка Илиева-Бони в ролята на Дона. Боксьорът Серафим Тодоров (също от общността) и останалите цигани – натуршчици много добре са разработени в сюжета на „Снимка с Юки“ (2019, реж. Лъчезар Аврамов). Без да са централни персонажи, те отлично се справят пред камерата. Фундаменталният акцент обаче: японката Юки (Кики Сугино) е единствената, която намира общ език с общността през силата на будисткия ритуал, дзен смирение и опрощение. Българите, обитаващи филма, не градят хармонична връзка с циганите.

В прекрасното късометражно кино на Христо Симеонов („Синът“, 2015 и „Нина“, 2019) доминантата на наратива е именно върху етноса, като в експозицията си личи отношението и разбирането.

В голяма част от множество други заглавия изобразените цигани са като „пикантен бахар“, добре подправящ бульона на стереотипните напрежения. (Бульон, в който клокват ултрасите, а ние го сърбаем. И това се видя в „Да живее България“ (2017, реж. Адела Пеева), където има реплика „Националният празник Трети март не е за циганите...“). Някои режисьори дори прекаляват с примитивна гавра по оста „свой-чужд“, с което по никакъв начин киното не помага за подобряване на комуникацията между роми и българи. Явно има атавистичен страх да се засягат сериозни ромски драматични сюжети. Догма, която влачим от соца. А я си представете какво би станало, ако се появи една боксофис разбиваща, мейнстрийм интелегентна комедия без евтини „мечкарски“ па-

родии, обиди и унижения, където фикционалните роми и българи са равностойни. А? Нали се гордеем пред Европа с мултиетническият ни модел – или киното ни няма да звучи много европейско?

Филмът, както и театърът, се гледат от всички, да не забравяме това! Изкуството може да преобърне представи и да променя, да възпитава вкус и нагласи. И има нужда от качествени социално ангажирани филми. И по-малко да изразяваме негативната конотация за циганите като „вътрешен чужденец“. В този аспект е от значение и активизирането на ромската общност в художествените процеси. Така, както го правят Наталия Цекова, Валери Леков, Людмила Живкова-Балашикова. Точно такъв тип автори ще представят най-пълноценно проблемите и възделенията на етноса. Не всички цигани крадат ток, както не всички китайци продават на Илиянци, нали? Тогава ще видим и ние как изглеждаме в техните очи – ние, „гаджо“, които не сме носители на „циганскост“ (или романипе – нравствената категория за „добро“, включваща концепти като цигански дух, цигански закон). Вероятно също ще има работещ стереотип, но от другата страна на барикадата. Но пък киното ни ще се обогати, тъй като ще експонира другия социално-културен опит на екрана. „Различният „аз“ обрисувва единното ние“ – както подчертава и антроположката Валентина Ганева-Райчева. Големият въпрос е дали сме дорасли за това.

Тук вероятно е мястото да изтъкна пробив в темата с телевизионния сериал на БНТ „Румбата, аз и Роналдо“ (2020, 8 серии), режисьори Станислав Тодоров – Роги, Александър Косев, Евтим Милошев. Първо защото е насочен към детска и подрастваща аудитория, второ – защото се оттласква от шаблона и го счупва на парчета, при това изключително сполучливо. Забележително е присъствието на малкия Ангел Христов (браво за кастинга!) като футболния вундеркинд Асенчо, по прякор Роналдо, от ромската махала, чрез чийто образ се извежда позитивното послание, но се долавят и контрастите между предразсъдъците на възрастните и децата. Без преувеличение – малкият стана абсолютен любимец на публиката, следила сериала. Тоест напълно може да се постигне

идентификация с образа на Асенчо, без да се напъваме в стил „Асамблея Знаме на мира“. Защото „Румбата, аз и Роналдо“ е универсален. Дискриминация в българското общество може да съществува не само на етнически принцип, което е и показано в сериала. И при децата може да е много по-жестока конфронтацията! Неприятно впечатление и горчив послевкус обаче остави следното: в рекламните кампании бяха канени другите малки актьори в студията на БНТ, за да промотират сериала, но не и ромското дете. А както казва Наталия Цекова в „Моят цигански път“: „Децата имат нужда от нахъсване, имат нужда да започнат да мечтаят. А мечтата се открива, когато се посочва пътят. Когато видиш и човека, който може да открие тази мечта“.

В тези спорадични примери, всеки със своята тежест и принос към темата, неминуемо задавам въпроса: дали разбираме всъщност циганите, или погрешно интерпретираме тях и културната им идентичност? Гледната точка на Вилма Карталска е следната: „Не бих казала, че го интерпретираме погрешно, а по-скоро едностранчиво. Доминира проблемният образ, защото по-често се сблъскваме с него. Ще цитирам Вальо (от „Моят цигански път“ – бел. авт.), който казва: „Каквито са ни българите, такива са ни и циганите“. Но ако прес-

кочим идеята какво ни разделя и се замислим за това, което ни обединява, мисля, че можем да се идентифицираме с персонаж-ром. Ромската тема аз си я нося в душата, започнах да я развивам в пълнометражен проект, който се казва „Небе, тук мазето“, надявам се на някакъв етап да намеря финансиране. Ще е филм за толерантността и шанса да погледнеш през чуждите очи. Но мисля, че всяко нещо си идва с времето, важното е човек да не се отказва“.

Темата за ромите (и въобще етносите) в целостта на българското кино е значима, дори и да не изглежда така на всички. Документалният „Моят цигански път“ на Вилма Карталска е импулс, зареден с достатъчно положителен заряд, който активира разнопосочни мисли, защото е едновременно и межкултурна среща, и межкултурно сравнение. Категорично трябва да има повече срещи. „Защото – както казва Наталия Цекова във филма на Карталска и в спектакъла „Цигански колела“ – има смисъл. Не е страшно, но няма да ти хареса. Няма да го разбереш, няма да искаш да разбереш. Да дишам като вас – вечният страх правя ли го достатъчно добре“.

Е, дишат ли достатъчно добре етносите в българското кино?

Наталия Цекова в „Моят цигански път“ – режисьор Вилма Карталска

